

פרק א'

בורחס, בואנוס-אירס והיקום

דמותו של הסופר הארגנטינאי חורחה לואיס בורחס מוכרת לקוראים רבים בעולם כולו. קוראים אלה לא יטעו לעולם בזיהוי סגנונו המיוחד, המאופיין בחזרה אובסיבית על עולם התום בעל דימויים קבועים הנבחנים מחדש בכל אחת מיצירותיו, והמיד מנקודת ראות חדשה ומפתיעה. הם יזהו גם את גודש הציטוטים, המובאות והאיזכורים, מתברבויות מרוחקות ומתקופות שונות, שבורחס משלב בכתיבתו בסמכותיות מוחלטת, והמותיריים תמיד בקורא ספק כבר, האם מדובר כאן במקורות אמיתיים או שמא ברה אותם הסופר מדמינו.

חזויות הקריאה בבורחס מלווה על פי רוב בהרגשה של חידה, או יותר נכון, בהרגשה של התמצת. אין זה משנה כמה פעמים קראנו סיפור שלו, תמיד נותר בנו הרושם, עם תום הקריאה, שמשחו הסחתר לו בין השורות, ושלא הצלחנו לרדת עד לסוף דעתו. הקורא מרגיש לעיתים קרובות מאוד שבורחס מתלוצץ על חשבוננו. קוראים רבים, ככל העולם, מוצאים בכתיבו מין סוד קסום שקשה להתעלם ממנו.

יש כמובן גם דעות אחרות על טיב כתיבתו ועל ערכו הספרותי של בורחס. יש הרוצים בבורחס כותב שכלתן, מנוכר ומרוחק, שלעולם איננו עוסק בבעיות האמיתיות – במרכאות ושלא במרכאות – של הקיום האנושי, מחבר חסר רגש ומתנשא. יש גם הרואים בו שרלטן והילטאנט רדוד, העוסק ביצירתו בנושאים רבים שבהם אין לו כל מושג, ומתוך יומרה שאין לה כיסוי – מעין פולוסוף לעניים ודעתן חלול. ואם לא די בכך, יש גם המוחמים ביקורת על עמדותיו הפוליטיות והחברתיות השמרניות,

להיבטים האסתטיים שבהן. בורחס ידון בכתיביו של פילזסוף מערבי זה או אחר, או של מיטקן הודי זה או אחר, או של סופר טיני מתקופה זו או אחרת, רק אם ירגיש משיכה למועד האסתטי שבהם, ולעולם לא מתוך אמונה שיש בהן פתרון — או אפילו כיוון לפתרון — להיגיון המטאפיזי של הקיום, או שיש בהם כרי לעור לנו בהבנת העולם סביבנו ומקומו בו, או כרי ללמד אותנו כיצד לנהוג בחיינו היומיומיים. בורחס הוא הסקפטיקן המושלם, המאוהב במערכות פילוסופיות ותיאולוגיות רק בשל יופיין ובשל תעוזתן.

את סיוורנו המודרך בעולמו הספרותי של בורחס נוחל בתאור סיפור חייו שלו, סיפור המכיל בצורה מעניינת חלק מן הנושאים, מן הדימויים ומן המרכיבים השונים של יצירתו הכוללת.

בורחס נולד ב-1899 בבואנוס-איירס. אביו, הורחה בורחס, היה עורך דין ומורה לשפות ולפסיכולוגיה. הוא שללמד את בורחס לראשונה את אהבת הספרים והמשוררים, ובמיוחד אלה שבשפה האנגלית. אמר, ליאונור אסקרז'ה בורחס, שהייתה קרובה מאוד לבורחס הן בלדותו והן בגרותו, הוא צאצא למשפחה גיבורי מלחמות שעלילות הגבורה שלהם איבדו את דמיונו של בורחס הילד והסופר.

הבית שבו בורחס ואחותו נורח העבירו את לדותם שכן בפרבר ובאנוס-איירס, בשם פלרמו (Palermo), בשנים ההן רחשו רחובות פלרמו דמויות ציוריות — סכינאים, מהמרים ונגני גיטרה, שישמשו לימים כמקור השראה לרבים מסיפוריו של בורחס. אך כפי שהוא בעצמו העיד לא פעם, ולדותו עברה עליו הרחק מן העולם הזה. בורחס גרל מאחורי הגדר הגבוהה שהקיפה את ביתו, ורוב חוויות ילדותו מקורן בספרים. בהשגחת סבתו למד בורחס לקרוא אנגלית לפני שירדע לעשות זאת בספרדית. מגיל צעיר הכיר פרטי פרטים את ספריהם של סטיבנסון, קופלינג, מרק טוויין וה"צ' וולס וכמו כן התוודע לסיפורי אלף לילה ולילה ולמיתולוגיות היווניות והסקנדינבייות, שאותן קרא בתרגומן האנגלי. דמיונו אימץ כבר אז את דמויות הטרגיט, המראות והמבוכים, שיהווו ויופיעו בכל סיפוריו ושיריו עד סוף ימיו. קריאתו הראשונה בספרדית כללה בעיקר אפסים קלאסיים כמו דון קיחוטיצה ואל סיר (El Cid), ומפי אימו שמע אז את סיפורי הגבורה של אבות אבותיו, סיפורים

במיוחד כפי שהן באו לירי בטיני בתקופות הפולילטיות הקשות שעברו על ארגנטינה בשנות השבעים.

בין כך ובין כך, אין ספק שבורחס הוא רמות שקשה להתעלם ממנה כשמתבוננים בנוף הספרותי של המאה העשרים. הספרות הדיספאנו-אמריקאית, המוכרת והאהובה כל כך בעולם כולו, הישפעה במידה נרחבת מאוד מבורחס, מסגנונו, משפתו ומדרך הסתכלותו על תרבות היבשת ועל התרבות האנושית בכללותה. אבן השפעתו של בורחס ניכרת בבירור הרבה מעבר לגבולות היבשת שלו, בכתיבהם של סופרים רבים בני תקופתנו בכל השפות, ומעבר לכל זה, יצירתו של בורחס פירנסה בכבוד בשלושים השנים האחרונות חוקרי ספרות ותרבות רבים למדי, שחקרו באופן ישיר את כתיביו, או נטלו את השראתם מן הרעיונות הטמונים ביצירתו. מחקרים חדשים המוקדשים לעבודתו של בורחס מתפרסמים חדשות לבקרים וכל הנראה גם משיכו להתפרסם בעתיד הנראה לעין.

בקובץ הסיפורים שלפנינו אנסה להציג כמה מרכיבים יסודיים המיישעים להבין את יצירתו של בורחס, או לפחות עוזרים לפלס דרך בתוך הסבך שלה. את סיפוריו ומסותיו של בורחס ניתן לקרוא ולהבין ברמות רבות, וניתן תמיד למצוא בהם פירושים נסתרים ולצלול אל מעמקי השכבות העלומות שבתוכם. במסגרת הזאת אעדיף להתרכז דווקא בהסתכלות ה"פשוטה" וה"ישירה" בכתיביו, ובחיקוי בסיפוריו. אני כותב כאן "פשוטה" במרכאות כפולות, משום שהמושגים המעסיקים את בורחס, מנחה הסיפורים וסגנון הכתיבה שדגתו, אינם פשוטים כלל ועיקר משעם טבעם. הם תמיד תובעים מאמר אינטלקטואלי לא מבוטל ומנוחים ידע והשכלה רחבים למדי בנושאים רבים, או לפחות עניין בידיע נכונה ונכונות להתמודד איתו. הקריאה ה"פשוטה", שאליה אני מתכוון כאן, היא הקריאה המנוחה על ידי עיקרון אחד, פשוט וקבוע, כמפתח להתייחסות לכתיביו. כוונתי לעיקרון שעל פיו יש להבין תמיד את סיפוריו ואת מסותיו של בורחס בניסיון לאמוד את ערכן האסתטי הצרוף של מערכות אינטלקטואליות, ללא כל עניין או התייחסות לשאלת אמיתותן או נכונותן. פירושו של דבר, שביצירתו של בורחס — ולקורה זו נחזור פעמים רבות בפסקים הבאים — הדין בשיטות תיאולוגיות, מטאפיזיות, או ספרותיות, מכוון תמיד אך ורק

משך שנים רבות האמנתי שגדלתי בפרבר של בואנוס-איירס, שרחובותיו עמוסי הרפתקה ושקיעותיו נראות לעין. האמת היא שגדלתי בנינה מוקפת גדר הניתחת גבוהה, ובתוך ספרייה עמוסת ספרים אנגליים אינסופיים. פלרמו של הסבין ושל הגיטרה התהלך לו (כך מבטיחים לי) בכל פינה, אך מי שאיכילס את בקריי והשרה חרדה נעימה בלילתי היא שורד-הים העיוור של סטובנסון, שגסס מתחת לרגלי הסוסים, והבוגר שנטש את חברו בירת, האיש שנסע בזמן והביא עימו פרד קמל מן העתיד והציג הכלוא מאות בשנים בכד. מה הסתתר לו בינתיים מהצר השני של גדר הניתוח? איזה גורלות מקומיים ואלימים הלכו והתגמגמו להם, צעדים ספורים בלבד ממקום מושבי בצרכנייה האפלה או במגוש השומם והעלום? אך היה באמת פלרמו של אותם ימים, או כמה יפה ויכל היה להיווצר בספר זה, שהוא דמיוני יותר מאשר תיעודי, רציני להשיב לשאלות הללו.

בשנות העשרים השתייך בורחס לסירוגין לקבוצות רבות של משוררים מקומיים. הוא כתב וערך עיתונים ספרותיים שונים ומשונים. את ספר השירים הראשון שלו, "להט של בואנוס-איירס", פורסם בורחס ב-1923, ובשנים 1925 ו-1929 פורסם שניים נוספים. בשנות השלושים התחיל לפרסם ספרי מסות ראשונים. שני נושאים עיקריים העסיקו אז את בורחס – ספרות ואהבתו החדשה, הקולנוע. את סיפוריו הראשונים פורסם ב-1935 תחת הכותרת Historia Universal de la Infamia, הנקרא בתרגומו העברי, שראה אור רק ב-1989, "דברי ימי תועבת העולם" (ועוד נשוב אליו בהרחבה בפרקים הבאים).

את האוירונות המרות הקשורות בחייו של בורחס היא ראייתו הקליזה שהודרדרה עם הזמן עד כדי עיוורון מוחלט. בורחס מונה ב-1955 למנהל הספרייה הלאומית של ארגנטינה, והשילוב הבלתי-סביר הזה של ספרן עיוור שימש אף הוא השראה לסיפוריו. שני מרכיבים אלה בחייו, העיוורון והספרנות, מתחילים להתפתח במקביל בסוף שנות השלושים. דרך אנב, עד גיל ארבעים הקדיש בורחס את כל זמנו ומרצו אך ורק לכתיבה. רק ב-1939 הוא קיבל

שנחרטו אף הם במוחו העירני של הילד בורחס. בשנת 1914 עברה משפחת בורחס לאירופה, ואת כל תקופת המלחמה עשו ביזנבה. בתלמוד תיכון בעיר זו למד בורחס לעומקה את השפה הצרפתית ואת סופריה הקלאסיים והמודרניים, וגם התחיל ללמוד גרמנית בכוחות עצמו. הוא עשה זאת כשהוא נער באנציקלופדיה, במילון גרמני-אנגלי ובספר שירים של היינה. בדרך דומה למד אחרי כן גם לטינית. האירונות העצמית המושחת של בורחס לא הלגה בימי בגרותו על השלב הזה בחייו, כפי שאנו נוכחים באחד הסיפורים הידועים ביותר שלו "פונס הזכר". פונס (Funes), בעל הזיכרון המושלם, מתגורר בכפר קטן באורוגואי, שם פוגש אותו בורחס (או אותו "האני המספר" שבסיפור). לפונס נודע שבורחס, אשר הגיע לביקור בכפר, הביא עימו כמה ספרים לטיניים, ומיד שולח לו מכתב בו מבקש בהשאלה את הספרים, ביחד עם מילון שיעזור לו בהבנתם. המספר הנדהם מגיב לבקשה המזוהרת במילים הבאות: "לא ידעתי אם לייחס לחוצפה, לברות או לטפשות את הרעיון, כי ניתן ללמוד את השפה הלטינית המתישה בעזרת מילון בלבד".

כך או כך, השיטה עבדה היטב במקרה של בורחס, אשר שלט שלטיה מלאה בכל השפות שלמד באותה עת ובהרחיבות הקשורות בהן. לימים כתב בורחס בשיתוף עם מריה אסתר ואסקס (Maria Esther Vázquez), ספרים מלומדים ומעמיקים על הספרות האנגלית ועל ספרויות גרמניות בימי הביניים, עם דגש מיוחד על הסאגות האיטלקיות, שהיוו אחד הז'אנרים שריתקו תמיד את דמיונו.

בשנים 1919 עד 1921 חי בורחס בערים שונות בספרד, שם יצר קשרים הדוקים עם משוררים ספרדיים צעירים ונטל חלק בחייה התוססים של הקהילה הספרותית המקומית. בורחס חזר לבואנוס-איירס ב-1921. השיבה לעיר הילדות הייתה נקודה מכרעת בניכוש דרכי כסופר. צעיר עמוס בתרבות אירופת מגלה לפתע את הקסם ואת האפשרויות הספרותיות העצומות הגלומות בדמויות וכתופים האורבניים העומדים לפניו, ואשר התקיימו בקירבתו זמן רב בלי שהבחין בהם.

בורחס תיאר זאת בהקדמה לאחד מספריו המוקדמים, בדרך שבישרה כבר את סגנונו המיוחד כל כך, במילים הבאות:

ב-1986, ב-1961 זכה לפרס פורמנטור (Formentor) ביחד עם סמואל בקט, וכך הוזג לכל אותם אזורים בתודעה הספרותית הבינ-לאומית שטרם הכירו אותו. מאוחר יותר קיבל תארי כבוד רבים (נבחר מן המהאונברסיטאות של הרווארד, סורבון ואוקספורד) וכן פרסי ספרות, בנון פרס ירושלים שלנו ופרס סרוואנטס, שהוא הפרס החשוב ביותר לספרות בשפה הספרדית. כשמדברים על בורחס, מקובל להדגיש, שלא זכה מעולם בפרס נובל לספרות, אך נראה שלא היה בכך להעיק עליו במיוחד.

ב-1967 נישא בורחס לאלסה מיליאן (Elisa Millán), יודדת נעורים שהתאלמנה מנישואים קודם לכן, אך הם נפרדו כעבור שלוש שנים. אחרי כן החיידר עם אחת ממלמלדידותיו הצעירות, ארגנטינאית ממוצא יפני, בשם מריה קודקה (Maria Kodama). היא הפכה למזכירתו האישית וליוחרת אותו עד סוף ימיו. הקשר ביניהם אף הניב כתיבה מסאית משותפת. בשנת חיוי האחרונה של בורחס נישאו השניים. הקשר בין בורחס לאימה שחיה עד גיל מופלג היה אולי המשמעותי ביותר בחייו, אך בורחס היה תמיד מוקף חברים רבים, גברים ונשים כאחד, שהיו קרובים אליו מאוד והעריצו אותו ללא סייג. בורחס כתב ספרים רבים, הן בתחום הספרות והן בתחום העיון, בשיחוף עם חבריו. חותמו של בורחס, כסגנון הספרים ובתוכנם, ניכר בכלם באופן בולט.

שנות השבעים היו תקופה סוערת ועצובה למדי לחברה הארגנטינאית: תקופת חורח פרוז והפרונונים לשלטון, שלטון הנגלים והמלחמה המלולכלכת. בורחס התפטר ב-1973 ממשרתו כמנהל הספרייה הלאומית והשמייע רברי בקורת קשים כנגד פרוז וכל מה שהוא ייצג. אך בורחס גם לא הייב כמיוחד את תנועת השמאל בארצו, וכעת הדייפה וההרג ההמוני נגר מי שנחשד בהתחייכות לקבוצות אלה לא הופנה קולו של בורחס נגד השלטון הרודף, לצערם ולאובדתם של רבים. באותה תקופה נאום בורחס לקבל פרס מריה העריץ האיילאני אאוטוטטו פינולשה (Augusto Pinochet), ובהזינתו מחוץ לארצו אף הגן לא פעם על השליט הארגנטינאי וילקה (Videla) מפני מתקיפיו. מאוחר יותר, ואולי מאוחר מדי, כאשר לא יכול עוד להתעלם מן האלימות והאכזריות חסרת הסיין של החונטה השלטת החל בורחס להשמייע את ביקורתו, אך בעיקר נסוג מכל התבטאות פוליטית.

את משרתו הראשונה, באחת הספריות הצבאיות של בואנוס-אייס, בורחס היה הרוץ מאוד בעבודת המיון שהוטלה עליו, וכבר העלה את תמתי של עמיתיו, שחששו מפני קביעת נורמות עבודה גבוהות מאלה שהיו נהוגות במקום. בורחס החאים את עצמו בשמחה לרמת ההספקים המקובלת בקרב עמיתיו, משום שבדרך זו יכול היה להקדיש לקריאה את שעות הפנאי הרבות שנוותרו לו, וכך הגיע לספרים שעד אז לא ידע אפילו על עצם קיומם. שנות עבודתו כספן היו תקופה פוריה מבחינת בניית עולמו הספרותי.

בעוד עמדותיו הפוליטיות של בורחס בעת שלטון הגנרלים בשנות השבעים, ובייחוד שתיקתו הרועמת בתקופה זאת, העלו נגדו לעיתים טענות קשות מצד חוגים שונים, הרי התנגדותו התרצת לדיקטטורה הראשונה של פרון בין 1946 ל-1955, ולכל מה שייצגה, הייתה גלויה וברורה. עור לפני עליית פרוז לשלטון, ובקבוצת חתימת הצהרה בתמיכת הדמוקרטיה, הועבר בורחס מתפקידו כעוזר ראשון בספרייה שבה עבד, ותחת זאת מונה ל"מפקח על עופות, הרנגולות וארנבים בשווקים". בורחס התפטר מתפקיד זה, כמובן, ותכריז אירגנו לכבודו טקס שבו נשמעו דברי שבח ותמיכה בעמדותיו. בדברים שנשא באותה עת הביע בורחס את דעותיו על פרוז במילים נחרצות:

הדיקטטורות מעודדות את הדימוי. את העיזות ואת האכזריות, וחמור מאלה - הן מעודדות את האינולת. שרתים המנגמים פקודות, דיוקנאות של מנהיגים, קריאות יחיוי וקריאות 'מוות' שנוקבעו מראש, קורות מקושטים בשמות, טקסים שווים לכל נפש, המשמעת העיוורת ישובה על כיסו של שיקול הדעת... להילחם נגד החד-גונויות העצובה הזאת היא אחת החובות של הסופר.

בשנים הללו כבר היה בורחס מוכר כאחד הסופרים הבולטים במדינתו, ובין 1950 ל-1953 שימש כיו"ר איגוד הסופרים הארגנטינאים, תפקיד שלא היה נטול סכנות באווירה הפוליטית הקיימת. יצירתו פרהה באותן שנים הן בתחום הספרות והן בתחום המטה העיוני. עם חודרת פרוז מן השלטון ב-1955 מונה בורחס למנהל הספרייה הלאומית, ומאז ואילך יזנקה הקריירה שלו בדמות מוכרת ועטורת שבתים, פרסים ותארי כבוד עד סוף ימיו

הקשים של שנות השבעים והמובתו של בורחט כלפיהם. רק לשם דוגמה, אבא באן מרבריו החריפים של הסופר האורגואי מריו בֶּנֶדֵטִי (Mario Benedetti) כנגד בורחט.

בורחט מודהה באופן מוחלט עם המרכאים – נותב בנדטי – וממנה אותם אבירים, נכון להיום, לאחר נפילת אלפי הצעירים במלחמות הפוליטיות בארגנטינה, יש בהערפה מעין זו יותר מאשר סתם חטא של אליטיזם. המעניין הוא שבורחט אינו מדיגש את הצד הכללי של העמדה הפוליטית השמרנית. אין בעמדותיו הגנה על השיטה הקפיטליסטית כשליצמנה, או של היבטים בודדים של כלכלתה. בשורה התחתונה, הדבר שעליו הוא מנן במשתמע הוא הריכוז הסר המעצורים ושיעבורו של העם. אין הוא מטירד מהאפשרות לצבור ממון – למעשה, אף פעם לא היה איש עשיר – אלא מלמנוע שהמנוים חסרי הכל יעניי העולם, יתקוממו נגד הסדר הקיים וינסו להשליט את מושג הצדק הפשוט שלהם, את 'חוסר הטעם שלהם, את זכותם לחיים.

התקפתו של בנדטי על בורחט, בין אם היא מוצרקה ובין אם לאו, רק מרגישה את הקושי שבהייתחנות אליו מתוך ניסיון להגדירו במונחים של קטגוריות פוליטיות או אינטלקטואליות מקובלות. עמדותיו הפוליטיות והחברתיות של בורחט והקשר בינן לבין כתיבתו הם היבט אחד בלבד של הסוגיה הכללית והסכנה הרבה יותר שענינה היחס בין האינטלקטואל לבין ההברה שבה הוא חי. אך בשל מעמדו האינטלקטואלי המיוחד במינו של בורחט, מצד אחד, ובשל הנטיבות ההיסטוריות המורכבות של מדינתו, מצד שני, הופך המקרה שלו את השאלה הזאת למעניינת ולחריפה במיוחד. נראה לי, שטרם הוקדשה לשאלה זו תשומת הלב הראויה מצד חוקרי יצירתו הרבים של בורחט, ולכן יש לקוות שיעסקו בה יותר בעתיד.

אם כן, במהלך חייו האורזים הפך בורחט לדמות ציבורית מפורסמת ועטורת תהילה (ולעיתים גם מותקף) לכותב פורה, לאיש חברה וגם, דווקא לאחר היוותו כן סמ, לנוסע בלתי-נלאה, בכתיבתו חבק בורחט עולמות אינטלקטואליים שהשתרעו על פני כל

לעומת דרכו של בורחט, ניתן לחזויו כאן למשל את הסופר ארנסטו סאבאטו (Ernesto Sabato), שלא היסט להשתמש בשמו וביקורתו הבינלאומית כדי למחות נגד מעשי הרצח של חוננות הגנרלים. תרומתו של סאבאטו הייתה יעילה למדי, וללא ספק ניתן לזקוף לזכותה השפעה חשובה על הגורמים שהביאו לסיים הפרק העגום יחסה בתולדות המדינה.

עמדותיו הפוליטיות של בורחט היו לעיתים נאיביות ובמקרים רבים פשטניות, אך הן גם היו פרי של מודעות עצמית גבוהה. באוטוביוגרפיה דמיונית, שחיבר ב-1974, תיאר בורחט עמדות אלה במילים הבאות: "בורחט אהב את השתייכותו לבורגנות, אשר שמו תעיד עליה בבירור. הפלבס האריסטוקרטיה, בשל סוגדתם לכסף, לספורט, ללאומנות, להצלחה ולפריסום, היו בעיניו כמעט זהות זו לזו. לקראת 1960 הצטרף למפלגה השמרנית, משום שלטענתו 'היא ללא ספק היחידה שאינה יכולה לעורר פאנטיות'."

עוד קודם לכן, בהקדמה לספרו "הדו"ח של ד"ר בורדי", שהתפרסם ב-1970, התייחס בורחט לקשר בין דעותיו הפוליטיות לבין כתיבתו, כאשר כתב את הדברים הבאים: "אמנותי הפוליטיות ירועות לכל נרשמותי כחבר במפלגה השמרנית, מעשה המביע גישה סקפטית ביסודה. מעולם לא הגוררתי קומוניסט, כלאומן או כאנטישמי... אני מאמין שעם הזמן לא נהיה עוד מחויבים בקיום ממשלות. מעולם לא הסתרתתי את דעתי, אפילו בשנים הקשות, אך גם לא נחתי לזן להתערב ביצירתי הספרותית, למעט כאשר בער בי לחט מלחמת ששת-הימים."

דרך אגב, נקודה אחרונה זאת – התלהבותו הנרגשת של בורחט מניצחון ישראל במלחמת ששת-הימים – נראית תמיד מוזרה ורחוקה, והיום, כמובן, במרחק של שלושים שנה, היא נראית מוזרה עוד יותר. בורחט כתב אז שני שירים לכבוד ישראל, שהדיון הנרגש שבהם חורג לא מעט מן הריחוק והסקפטיות המאפיינות את כל דרך כתיבתו.

על כל פנים, ברור, שלא הכל קיבלו כפשוטן את טענותיו המרוממות של בורחט, כאילו ניתן להפריד בין עמדות פוליטיות לבין טעם ספרותי. עצם גישתו האליטיסטית ביסודה הקיומה על בורחט במשך השנים מתנגדים רבים מבין האינטלקטואלים הלטינו-אמריקאיים, והתנגרות זו רק החריפה לאור האירועים

הספרות הלטינו-אמריקאית במאה העשרים. בורחס השפיל למצות את הערך הספרותי השמון בחוויה הארגוניאית. הן בחומר מרתק בפני עצמו, והן כמוקד חיבור בין הבעיות האוניברסליות של התרבות האנושית בעבר ובהווה לבין הקונטקסט הספציפי מאור, הפרובינציאלי והשכוח, של מה שהיא כינה ה"מיתולוגיה של בואנוס-איירס".

ניתן למצוא דוגמאות רבות לשילוב הזה בכתביו של בורחס, ועוד נראה כאלה בהמשך הדברים. כנקודת כניסה לעולם הזה די אם אזכיר כאן אחד מסיפוריו "מוות שני". חבר שולח מכתב לבורחס ובו תרגום שירו של ראלף וואלדו אמרסון (Ralph Waldo Emerson) "העבר" (The Past). הוא מספר לו באותה הודמנות על אחד, דון פדרו דמיאן (Pedro Damián), אשר מת בלילה הקודם מלקת ריאות תוך ייסורים וחזיונות. בורחס ידע מי האיש, אך בקושי זכר אותו. הוא ידע שב-1904 השתתף דמיאן, פועל הקלאי פשוט בן עשרים, בקרב מאטילד (Masoller), שהסתייג בתבונה מבישה לצד שבו נלחם דמיאן. הוא גם ידע שלאחר המלחמה חזר דמיאן לעבודת השרה בביתו שבמחוז אנטרה ריאוס (Entre Ríos) בורחס פגש אותו בפעם היחידה ב-1942. אי-פעם הוא גם החזיק בידו תמונה של דמיאן, אך לא הצליח לזכור היכן הניח אותה.

בורחס הושב, שיש כאן גרעין לסיפור מעניין על החבוסה במאסוייר, ומחליט להקור. הוא מגיע לביתו של הקורנל טאבאקס, שהשתתף בזמנו בקרב. הקורנל מספר לו על זוזעות המלחמה והיא. לשאלתו של בורחס, הוא נזכר בדמיאן כמי שהתברר לפני הקרב, אך התנהג בו כפחדן גמור. הסיפור של טאבאקס איכות מאוד את בורחס, אשר התרשם אחרת לגמרי מדמיאן בפגישתם היחידה. בורחס התיישב לכתוב את הסיפור על דמיאן אך התקשה לסיימו. כדיל לאסוף פרטים נוספים, חזר וביקר את טאבאקס. הפעם פגש שם קצין נוסף, הדוקטור אַמארג, שהשתתף בקרב חזר אף הוא את דמיאן. אולם גריסתו אודות התנהגותו של האיש בקרב הייתה שונה מזו של חברו טאבאקס. הוא זכר בבירור איר דמיאן מת מות גיבורים בהתערות המכריעה, כשהוא מוכיל את חבריו מול פני דאויב. בבקור הזה לא היה טאבאקס מסוגל עוד לזכור את דמיאן כלל וכלל, ואפילו לא זכר מה שסיפר לבורחס בפגישתם הקודמת. חודשים מספר לאחר מכן כותב אותו קורנל טאבאקס לבורחס

היכשות ועל פני כל העיניים. בורחס הכיר את העולם כולו, והעולם כולו הכיר אותו. אך יחד עם זאת, רחובותיה של בואנוס-איירס וסיפורי המויתרה האפלות ביותר, עלילות הגבורה של אבות-אבותיו במלחמות האומה והעולם האפי של הנאציזם, שוכן הערבוב האינוסופיות שברדום, כל אלה נשארו המיד כטיס מוצק שממנו* המריא בורחס אל מסעותיו נבכני היקום ובמסתורי הניסיונות המרובים של האנושות להסביר. באוטוביוגרפיה הדמיונית שלו טיכס בורחס את יצירתו כולה, תוך שהוא מתרכז בדייק בהיבטים הללו. וכך כתב על עצמו:

הוא היה צאצא של קצווי צבא חש געגועים לגורל האפי של אבותיו. הוא חשב שאומק-הלל הוא אחד המעלות היחידות שבני אנוש מסוגלים לה, אך הערצתי הוכללה אותה, כשם שההכילה רבים אחרים, לסגור ללא הבחנה בפושעים. כך, אחד הסיפורים המוכרים שלי היה 'האיש בפיתה הורודה', המסופר מפני רוצח. הוא חיבר מילים למנגינות המלונגה, שבהן הילל מרצחים בני מניו. הבתים בשינוי העממיים... מתלצים מוזרועות השיכחה סכינאים שבצדק נשמטו מן היוכרון... מחזאים זולים בנו לפני עולם שהיה דומה במהותו לזה של בורחס, אך אנשי חתרנות לא העזו להנות מהם ללא נקיפות מצפון. מותר לסלוח על שהריעו למי שאיפשר להם את התענוג. מטרתו הסודית, ואולי הכלתי-מודעת, הייתה להגות את המיתולוגיה של בואנוס-איירס אשר לעולם לא התקיימה. כך, לאורך השנים, הוא תרם מבלי דעת לאותה נטייה להאדרת הכרברים אשר הניעה לשיאה לפולחן הגאוציני.

ייתכן שחקורא תוהה בשלב זה, איך ניתן לדבר מצד אחד על רמויות ומעשים מקומיים וטריזוויאליים כל כך, כגון אלה שבורחס מזכיר כאן כמרכז יצירתו, ומצד שני, על המערכות המטאפיזיות והתיאולוגיות שצמחו בתרבויות העולם, ועוד לטעון ששני היסודות הללו מהווים את עמוד השרה של יצירתו של אותו סופר עצמו. ביצד משתלבים השניים ובכך, זו היא נקודה מרכזית להבנת בורחס הסופר, וביעקר להבנת השפעתו העצומה על

ראוי לו. במשך ארבעים שנה קיווה לו בסתר, והגורל הביאו סוקרסוף בשעת מותו. הקרב חזר בדמותו של החיות, אך כבר היווים קבעו שאיננו אלא צללים של חלום. בנסיחתו שב לחיות את הקרב, נהג בו כגבר והנהיג את ההסתערות הטופית, שבה פולח כדור את מרכז חזהו. ב-1946, כתוצאה של מסירות ארוכת-ימים, מת פדרו דמיאן בתבוסת מאסווייר, אשר אירע בין חורף לאביב של 1904.

...לשנות את העבר איז פירושו לשנות עובדה אחת בלבד: פירושו לבטל את כל תוצאותיה, אשר נוטות להיות אינסופיות. במילים אחרות: לשנות עובדה אחת בהיסטוריה פירושו ליצור שתי היסטוריות של העולם. בראשונה, פדרו דמיאן מת באנטרה ריאוס ב-1946; בשנייה – במאסווייר ב-1904. אנו היים עכשיו את ההיסטוריה השנייה, אך ביטול הראשונה לא היה מידי ויש בכך להסביר את חוסר העקביות שתעדתי בסיפורי: השלבים השונים מתבטאים בדבריו של הקורנול טאבארס: תחילה זכר את דמיאן בפחד; לאחר מכן שבה אותו לחלוטין; מאוחר יותר זכר את מותו הסוער. לא פחות מזה מאשש המקרה של אבארואה את גירסתי. האיש הזה מת, כך אני מבין, מעומט הזיכרונות על פדרו דמיאן.

כך בורחס. ואגב, השיר של אמרסון, שבורחס מזכיר בתחילת הסיפור "The Past", עוסק גם הוא באותה בעייה עצמה, דהיינו, במשמעות שינוי העבר לאחר מעשה, והוא רומז לפרשנות דומה לזו שבורחס מפתח בסיפורו.

וזהו אפוא דוגמה קלאסית לדרך שבה בורחס לוקח סוגיה תיאולוגית ממקורות עתיקים, ממקם אותה בנוף הנידח והכמעט מנוחק של תרבותו שלו ומביא פתרון חדש ומקורי לחידה הישנה, כשהוא מרגיש את ההיבטים האסתטיים של הסוגיה. הפתרון של בורחס הינו בלתי-סביר, ואולי אפילו אבסורדי, באותה מידה כמו הפתרונות שהציעו קודמיו הסכולסטים, אך איז בכך כמובן להדאיג את בורחס, שכן מדובר כאן בפתרון מפתיע, ומעל לכל, בפתרון ספרותי יפה.

ומספר לו, שעתה אכן נזכר בדמיאן, אבל בדרך אחרת ממה שסיפר בפעם הראשונה: דמיאן נמנה עם המובילים בהסתערות במאסווייר והתנהג כגיבור, כפי שדיווח הדוקטור אמארי. בורחס מתפשט עורויות נוספות והולך אל כפרו של דמיאן. איש אינו זוכר שם את דמיאן או את שמו. חייל שלחם לידו בקרב, אחד בשם אבארואה (Abaroa), מת כמה ימים לאחר דמיאן עצמו. כזו להזכר בפניו של דמיאן מתפשט עתה בורחס את תמונתו הישנה, אך לפתע הוא מבין, שהדמות שהשתקפה מהתמונה לא הייתה של דמיאן אלא של טנור מפורסם המגלם את אותלו.

כאן מסתיים הסיפור עצמו, שהוא סיפור מקומי וקצת פולקלורי, עמוס דמויות של גיבורים ושל גאוצ'וס, איזכורים של מקומות נידחים, כגון גואלגואיציז (Galeguaychú) ופייסנדו (Paysandú). ושל העימותים הבלתי-פוסקים בין אורוגוואים וארגונטינאים, על רקע מיתוסים של הגבורה או הפחדנות של אלה ושל אלה. כעת שואל בורחס את עצמו לפרש הסיפור על דמיאן ולפשר הגירסאות השונות אודותיו. ההסבר המעניין ביותר שבורחס מעלה על דעתו קשור לאפשרות שדמיאן מת פעמיים – פעם כפחדן ופעם כגיבור. הדיון עובר מכאן למגרש של הפילוסופים הסכולסטיים בימי הביניים ולאחת השאלות המרכזיות שהעסיקה אותם, דהיינו, בחינה רציונלית ומדקדקת של הכל-יכולת האלוהית ומגבולותיה לאור חוקי הלוגיקה והסיביות. אחד הביטויים לשאלה זו היה בזמנה, האם בכוחו של האלהים הכל-יכול לשנות את ההיסטוריה גם לאחר מעשה, וכיצד מתיישבת אפשרות כזאת עם חוקי הלוגיקה האריסטוטלית. בקרב הפילוסופים שעסקו בכך היה אחד פטרוס דמיאנוס (Damiánus), בן המאה האחת-עשרה, שבורחס החווה לקיומו דרך הטקסט של "הקומדיה האלוהית" של דנטה, שבה מוזכרים חיבוריו. בורחס מספר לנו על העמדות השונות ביחס לשאלת האלהים ויכולתו לשנות את ההיסטוריה, ועל האופן שבו עשויות העמדות הללו להסביר את אשר אירע לפדרו דמיאן בקרב מאסווייר. לבסוף מביא בורחס את גירסתו שלו, וכך הוא כותב:

דמיאן התנהג כפחדן בקרב מאסווייר, והקדיש את כל חייו למחקר את חרפת חולשתו...[לאורך השנים] הוא הכין בבלי דעת את הנס העתידי לבוא...בעומקי נשמתו חשב: אם יזמן לי הגורל קרב נוסף, אדע להיות